

Ve své akademické činnosti se zaměřujete na téma rituálů, zkoumáte především staré Řecko. Má dnes ještě smysl zabývat se rituály a mluvit o nich?

Mluvit o rituálech má smysl určitě, horší je to s jejich prováděním. Nacházíme se v paradoxní situaci. Žijeme ve společnosti, která je do velké míry odritualizovaná, už nemáme příliš rituálů, kterých bychom se účastnili. Ale zároveň dnes dokážeme rituály lépe zkoumat. Antropologové a religionisté za posledních padesát let odvedli velký kus práce. Naučili se podrobně analyzovat a pojmenovávat, co se během rituálů odehrává a proč jsou tak důležité. Díky tomu, že už rituály příliš neprovádíme, od nich získáváme odstup a dokážeme jim lépe rozumět.

Proč jsou rituály podstatné?

Rituál umí usměrňovat lidskou zkušenost a vtiskovat jí řád. Jelikož to činí přes tělo, tak to dělá spolehlivějším způsobem, než kdybychom se téhož snažili dosáhnout slovy a myšlenkami. Jednoduchý příklad: zaklepávání na dřevo. Kdyby to viděl někdo z jiné kultury, mýslil by si nejspíš, že se jedná o magický úkon, že tím apelujeme na vyšší síly a čekáme, až zasáhnou. My to vnímáme banálněji, ale můžeme na tom dobře ukázat, co rituál umí. Klepeme na dřevo, když chceme vyjádřit něco nesamozřejmého, co by mohlo dopadnout úplně jinak – dáváme tím najevo, že jsme si této nesamozřejmosti vědomi, počítáme s tím, že běh věcí je nevyzpytatelný. Na jedné straně tím komunikujeme s ostatními, ale i samotný klepající člověk je trochu opatrnější, klepe sám pro sebe, svůj postoj mění na opatrnější. Dělá to bezmyšlenkovitě, přesto jediné zaklepání vytvoří všechny zmíněné roviny, promění jeho postoj a způsobí, že se chová trošičku jinak. Takového mechanismu se dá v rituálech využívat i složitějším způsobem.

Přítom klepání na dřevo by asi mnozí za rituál nepovažovali. Jak lze vůbec rituál rozpoznat?

Rituál není jednoduché vymezit. Pro potřebu našeho rozhovoru bych spíše navrhol mluvit o typech symbolického jednání. To tvoří škálu, v níž jsou na jednom konci komplexní formalizované obřady typu mše či korunovace, jež bychom neproblematicky označili za rituály, zatímco na druhém konci budou každodenní symbolické úkony typu potřesení rukou. Pro mě je praktičtější soustředit se na celou škálu a sledovat také onu symbolickou každodennost. Nejobyčejnější symbolické úkony nemusíme považovat za rituály, ale lze je vnímat jako rituální.

Jak takové činnosti ovlivňují společnost jako celek?

Rituály jsou multifunkční. Na té nejbahnatější rovině je rituál něco, co nám umožňuje samozřejmou a nerefektovanou orientaci v sociálním světě. To je vidět na obyčejném potřesení rukou. Když máme soustavu jednoduchých symbolických úkonů, můžeme interakce provádět samozřejmým způsobem. Jelikož fungují skrze tělo, nemusíme o nich přemýšlet – podáte ruku a druhý člověk ví, co provádíte. Je to základní, tělesná, symbolická rovina, na které si rozumíme. Ale to samé bude platit na velkolepějších rovinách, například sociopolitické. I na takových úrovních je rituál schopen vytvářet sdílený hodnotový systém a obtiskovat jej lidem do těl – vstěpovat postoje a hodnoty, na nichž se základně dokáží shodnout. Takové principy jsou pro nás ovšem stále odcizenější.

Objevuje se v naší kultuře jednání, které se projevuje jako rituální, aniž by to na první pohled bylo zřejmé?

Letos jsem vedl seminář o starých řeckých rituálech. Kdykoli jsme probírali nějaký rituál, ptali jsme se: Děláme dnes my něco podobného? Nejprve se to zdálo vyloučené, ty rituály jsou velmi archaické a mají zvláštní symbolické prvky. Ale překvapivě často se ukázalo, že nakonec i ve dvacátém století dokážeme najít podobné vzorce.

Můžete uvést příklady?

Pro řecký svět byly typické například kulty héróů. Po celém světě se pracuje s představou, že když člověk zemře, dostává se do jakéhosi mezistavu, kde jeho duše setrvá určitou dobu, než je možné ji pomocí náležitých rituálních operací uvést do zászvěti. Jsou ale případy, kdy se to nepodaří – dotyčný zemřel „špatnou smrtí“, při nehodě, v rozpuku mládí, popř. je tam moment nedokončenosti a tragičnosti. Z těchto mrtvých se stávají duchové, kteří uvíznu v mezipásmu a straší živé pozůstalé. Někdy se ovšem tyto zvláštní duchy podaří transformovat do héróů, postav, které jsou naopak ochránci tohoto mezipásmu. Rituální transformace z nich utvoří zdroj moci, na který se lidé mohou napojit. To se nám může zdát velmi cizí. Na semináři nám ale vyvstal jeden příklad, stále ještě současný – Vladimir Iljič Lenin. To je přesně případ jedince, který nebyl pohřben, ale je udržován ve stavu mezi smrtí a pohřbem. Tím se navozuje situace, kdy jeho odkaz zůstává nedokončený a jsou to až sovětské občany, kteří jej musí dokončovat. Nezemřel sice v rozpuku mládí, ale je reprezentantem revoluce – v tomto smyslu zemřel v rozpuku mládí revoluční transformace. Symbolizuje tento rozpuk i úkol. Generuje určitou moc, která zvláštním způsobem pohání místní sociální systém. Jak reálná tato moc je, můžeme dobře vidět na tom, že dodnes se nikdo neodvážil jej z mauzolea odstranit. Ideologický rámec už se dávno změnil, ale symbol funguje dál. U nás máme jiný zajímavý příklad héróa – Jana Palacha. Palach je příklad té „špatné smrti“. Zemřel v tragické situaci, její tragičnost vzal na sebe včetně odporu, který ztroskotat tváří v tvář této situaci. Tím klade závazek na všechny své následovníky, aby v sobě našli sílu se podobným událostem vzepřít. Je to symbol, který je pro nás stále živý, i když není tak jasné fyzicky vyjádřen jako u Lenina. Po většinu času funguje na mentální úrovni, ale má schopnost nás mobilizovat. Na takových postavách vidíme, že i zmíněný archaický vzorec pro nás dokáže být stále čímsi živým.

Objevují se podobné symbolické vzorce také na nejvyšší politické úrovni?

Některé řecké obce měly rituály, při nichž se odpykávala dávná provinění spáchaná v časech Trojské války, v jejímž závěru se Řekové měli dopouštět příliš krutého plenění. V Lokridě měli dokonce zvláštní rituál, při němž každý rok posílali dvě dívky jako obětinu do Tróje, kde vždy rok sloužily v Athénině svatyni. Na první pohled to vypadá, že je nám takové jednání naprosto cizí. Ale během semináře jsme posléze zjistili, že něco podobného známe z pietních akcí, které se vztahují ke 2. světové válce. Jedna z úrovní takových akcí zdůrazňuje, že v této válce padli „naši muži, objevuje se zde moment dávné oběti, jakéhosi kosmického krveprolití, které si připomínáme. Ale nalézáme zde i motiv selhání evropské civilizace. Před válkou

foto Mikuláš

Radek Chlup (1972) je religionista. Přednáší na Ústavu filosofie a religionistiky FFUK. Odborně se zaměřuje na řecké náboženství a antropologii náboženských systémů.

byla ve fázi, kdy se zdálo, že ji čekají pouze šťastné a racionální zítřky. Přesto dokázala rozpoutat takové válečné šílenství. Klíčovou motivací pro následný vývoj Evropy byla snaha vyhnout se za každou cenu tomu, aby se něco podobného opakovalo. Obě strany, Východ i Západ, se rituálně vztahovaly k oné válečné katastrofě jako k prvotnímu provinění, které bylo spácháno v jakémsi mytickém čase. Tato vina se musí odpykat tím, že se každoročně provádějí rituály, na památníky se nosí obětní dary. Sice se neobětují panny v rozpuku mládí, ale květinové pugéty a věnce jsou jejich symbolickým ekvivalentem. Koncentrační tábory pro nás představují posvátné místo, kde došlo k prvotnímu provinění v krystalické formě. Dodnes se politici, kteří přijedou do Polska, vydávají často vzdát úctu do Osvětimi, jež představuje naši „Tróju“ coby místo dávného mytického masakru. A popírání holocaustu pro nás překračuje, řekněme, posvátné hranice. Je to cosi nedotknutelného – zasahuje do nejcitlivějších bodů, na nichž Evropa stojí. Proto jsme na to tolik citliví. Tímto způsobem se dá ukázat, že symbolické vzorce stále přežívají.

Může být taková vzpomínka na válečnou tragédii principem, který bude i nadále stmelovat evropské společenství?

V tomto případě si myslím, že se situace za posledních dvacet let změnila. Tyto vzorce fungovaly, když byla Evropa rozdělena. Rozdělení Evropy stále aktualizovalo válečnou zkušenost, stále přetrvávalo vědomí, že jsme ve studené válce. Ta byla zvláštním mezistavem, který říkal, že válka ještě neskončila, systém se sice stabilizoval, ale pořád je to něco křehkého, co se může znovu zvrtnout. Dokud tato napjatá situace trvala, rituální vztah ke druhé světové válce byl silný. Jakmile železná opona padla a došlo ke sjednocení, rituální síla válečných piet začala po prvotní euforii paradoxně slábnout. Nyní jsme ve fázi, kdy už Evropu pohromadě neudrží.

Jaké rituály nám tedy chybí?

Evropě obecně chybí jak sdílené rituály, tak společné mýty. Nemá žádný příběh, který by přesvědčivým způsobem legitimoval její propojení ve stávající podobě. A zároveň ztratila i všechny rituální formy.

Rituál je za běžných okolností dobrým pojítkem různorodého systému. Má totiž tu výhodu, že se odehrává na rovině tělesného symbolického jednání, které je ze své podstaty mnohoznačné a nemusí být plně srozumitelné. To znamená, že i lidé, kteří spolu na intelektuální rovině nesouhlasí, se mohou shodnout na tom, že společně provádějí symbolický tělesný úkon. Ale my žádný takový nemáme. Nepodařilo se vytvořit sdílené panevropské rituály, na nichž by se shodl Španěl s Čechem a při nichž by měli pocit, že v takovém jednání si rozumí a že je spojuje. To všechno činí Evropu nesmírně křehkou. Rituály jsou podstatné, když přijde krize a je potřeba se zmobilizovat a společně řešit problémy. Rituály umí problémy regulovaným způsobem tematizovat a vypořádat se s nimi. Evropská absence sdílených symbolů, ať už rituálů, nebo příběhů, na něž bychom mohli navázat společné problémy, vyšla pěkně najevo v době řecké krize. Během ní se ukázalo, že už není možné se porozumět na symbolické rovině – přikročilo se rovnou k silovému řešení. Řekům se přikázalo – referendu navzdory –, že se musí podřítit tomu, co jim Německo nadiktuje. Projevilo se, že tyto dvě země už nespojují sdílený symbolický rámec, s nímž by se dalo pracovat. Pro mě to byl moment obnažení evropského systému, kdy se ukázalo, že je udržován pouhou silou. Jenže síla není moc. Síla je vnějšková, je omezená, její regenerační schopnost je malá. Moc oproti tomu pramení zevnitř a symboly ji dokáží znovu a znovu regenerovat.

Lze s takovým nedostatkem sdílených symbolů vůbec něco dělat?

Není to jednoduché. Mýty a rituály nelze vytvářet tak, že si sedneme a začneme je od nuly vymýšlet. I když se nové rituály zakládat dají, musí mít v sobě jakousi samozřejmost, díky které nepůsobí jako cosi vymyšleného, nýbrž spíše jako cosi inspirovaného. Rituál se musí napojit na étos, který ve společnosti už existuje, musí jej podchytit a dát mu pevný rámec. To je základní předpoklad: sdílený étos. A ve chvíli, kdy takový étos existuje, lze vymýšlet symbolické prostředky, jak jej vyjádřit a zafixovat. Jak dosáhnout toho, aby tento étos – který může být sám o sobě velmi prchavý a za pár let se zdatelně posunout – se stal stabilním a bylo možné jej nadále generovat.

Všiml jste si, že by nově vznikaly takové sdílené rituály?

Z tohoto hlediska jsou pro mě nejzajímavější ty fenomény, při nichž dochází ke spontánnímu vzniku symbolického jednání, které vychází právě ze sdíleného étosu. Nejvíce to vidím na městské rovině v akcích typu Korzo Krymská, Velká jarní cyklojízda či Zažít město jinak. Na první pohled nás nenapadne je jakkoli spojovat s rituálem, ale ve skutečnosti obsahují rituálních prvků poměrně dost. Znatelné je to u jarní cyklojízdy, která je vlastně moderní variantou rituálního procesí. Navíc se v ní objevuje častý rituální prvek – inverze rolí. Za normálních okolností jsou pány silnic motoristé, ale na jeden den se role prohodí a pány silnic se stanou cyklisté – podobně jako v antice při Saturnáliích, kdy páni obsluhovali sluhy. Projíždějí celým městem a symbolicky si je přisvojují – osahávají si, jaké to je, mít to město pro sebe. Odehrává se to pouze jediný den, ale má to i dlouhodobý dopad. Cyklista se pak i ve všední dny cítí jinak, změní to jeho postoj, způsob, jak město zakouší. Tato cyklistická perspektiva se tedy může rozlévat i do každodennosti a zároveň může získat politickou rovinu. Ostatně někteří lidé z Auto*Matu jsou už dnes na magistrátu. Pokud mají vzniknout nové sdílené rituály, mají největší šanci vzejít z této lokální a komunální sféry.

Zmínil jste, že lokální akce, mohou ovlivnit politickou rovinu veřejného života. Otevírají takové přístupy k realitě také možnost pro vyložené subverzivní jednání?

Určitě. Asi nejvýznamnějším příkladem, který v minulých letech zažil velký boom, jsou politické happenings. Ty se od rituálu samozřejmě liší ještě víc než třeba cyklojízdy. Happening je jednorázový, je to symbolická invaze do jedinečné situace, která se pak už neopakuje. Nicméně princip symbolického jednání je v něm velmi silný a je to ukázka, jak generovat určitý étos. Moje dívka, Alena Rybníčková, dělala politické happenings několik let. Asi nejslavnější byla akce „Chilské policistky zatýkají Václava Klause“. V převleku chilských policistek přišly na Pražský hrad, když tam Klaus přijímal maďarského prezidenta. Megafonem Klausovi španělsky a česky oznámily, že jej jménem Chilské republiky zatýkají za krádež protokolárního pera. Následně byly samozřejmě zadrženy ony samy. Ale podařilo se jim uspořádat tuto symbolickou invazi, která vtrhla do Klausova politického projevu. Na první pohled to vypadá jako taková srandička, nicméně získaly velkou mediální odezvu a pomohly dosáhnout toho, že si dovolili Klause kritizovat i ti novináři, kteří se předtím neodvážili. Uvolnilo to jisté procesy a za rok se o Klausovi psalo kriticky zcela běžně. Jakožto prezident měl velmi silnou symbolickou ochranu, ale při happeningu došlo k jejímu proražení. Tato trhlina se už nikdy úplně nezacelila. Happening tu zafungoval jako svého druhu magický útok."

Mohou se nově zrozené akce ustavit jako pravidelné svátky?

Jedna z absolventek religionistiky, Olga Cieslarová, se pokusila tento typ subverzivních akcí přetavit v pravidelný rituál. Založila festival Sametové posvícení, který pořádá 17. listopadu. To je na jednu stranu náš asi symbolicky nejsilnější svátek, kdy mají lidé tendenci spontánně vyrazet do ulic, ale zároveň jde o svátek se silným podvrtným potenciálem, kdy se kromě oslavy svobody objevuje i řada protestních

akcí. Olga se tedy pokusila napojit na tento étos, který umí podněcovat různé občanské iniciativy. Oslovuje proto tyto iniciativy, aby svá témata satiricky ztvárnily v průvodu symbolickými prostředky. Zatímco po zbytek roku iniciativy svá témata komunikují přímočaře, Sametové posvícení se snaží rozvíjet spíše mnohoznačnost, což je klíčová vlastnost symbolů. Učí tedy iniciativy vyjadřovat svá témata obrazně, aby nebylo zcela jednoznačné, co přesně se snaží říci, a aby to rozehrávalo více možností. Mají například zakázáno přímočaré používání jazyka – to vede totiž k tomu, že člověk analyzuje pouze hlavou. Přečte si transparent, řekne si „Ne, to si nemyslím“ a uzavře se vůči sdělení. Kdežto symbolický výraz může oslovit i jedince, který by s pojmovým vyjádřením politického postoje nemusel souhlasit. Osloví jej některý z mnohoznačných symbolů. Působí na jeho postoj nikoli v intelektuálním, ale v hlubším, psychofyzickém smyslu.

Vztah západního jedince k symbolickému jednání je opomíjeným tématem. Fungují ještě rituály v ryze soukromé dimenzi?

Asi nepřekvapí, že výchozí situace je stejně špatná jako u politických rituálů. Nejzřetelněji se to projevuje u pohřbů. Údajně více než 50 % kremací v Praze není provázeno žádným obřadem. Pohřební rituál by nám měl umožnit důstojně se rozloučit se zemřelým a vypořádat se s tím, co tradiční symbolický jazyk vyjadřuje obrazem začlenění duše do zástvěti. Tím se zároveň definitivně přetne naše pouto, které pořád ještě trvá, pokud je duše v „meziprostoru“. V tradičních společnostech bývá tento přechodový čas jasně vymezen – v případě náročných úmrtí dítěte nebo manžela to může být i několik let. Během těchto let pozůstalý rituálně truchlí a v závěru proběhne ono odříznutí, po němž mrtvý – řečeno klasickým jazykem – už nemusí „strašit“ živé a život může jít dál. To vše by zdánlivě šlo i bez rituálu, ale není to snadné. Potřebujeme si prožít emoční transformační proces, jenže pracovat s pocity není jednoduché. A navíc je to proces nejen emoční, ale zároveň také sociální – netýká se jednoho člověka, ale celé rodiny. Pouta je potřeba přerušovat koordinovaným způsobem. To se těžko provádí, pokud si smutek každý dusí ve svém nitru. Rituální jednání tomu pomáhá tím, že vše převede na symbolickou, tělesně vyjádřenou rovinu – nasimuluje ideální proces té proměny, kterou člověk musí projít. Přiznám se, že mám takový sen – jednoho dne bych chtěl na religionistice vychovávat rituální odborníky, kteří by dokázali radit ostatním lidem i s takovými věcmi, jako je rozloučení se zesnulým.

Povídáme si o léčení smutku, společnosti, Evropy. Objevují se v naší kultuře nějaké podoby vyložené léčebných rituálů?

Ona i standardní západní medicína má silné symbolicko-rituální rozměry. Když přijdete do nemocnice, do velké míry zažíváte symbolické divadlo. Lékaři mají speciální oblečení, jednají specifickým způsobem, hrají své role, samotný pobyt v nemocnici má rituální parametry – musí se brzy vstávat a být v sedm hodin na vizi, přestože tam pak vlastně není co dělat, a člověk by si mohl přispat. To vše je začleněno do určitého symbolického řádu. Četl jsem, že v některých soukromých nemocnicích v Německu se pacientům pokoušeli přichystat velice příjemný režim, vycházeli jim vstříc – a ukázalo se, že účinnost

léčby byla nižší, než když přijdete do instituce, která na vás uvalí ten pevný symbolický řád, jemuž se musíte podřizovat. Nejnápadnější symbolický prvek je ovšem latina používaná při diagnózách. Není naprosto žádný racionální důvod, proč by lékaři měli mluvit latinsky, lingua franca přece už dávno není latina. A většina lékařů latinsky ani neumí, zvládnou maximálně napsat heslovité chorobopisy. Primárně dorozumivací funkci to rozhodně neplní. Plní to funkci magickou. Podobně jako když se mše sloužila v latině – sakrální váha toho, co se odehrávalo, byla větší než u mše sloužené v národních jazycích. Když lékař všechny své diagnózy a recepty pacientovi srozumitelně vysvětluje, je to sice sympatické, ale pacient pak občas zjistí, že takovýmto nakouknutím pod pokličku ztrácí svou automatickou víru v neproblematickou účinnost léčebných zákroků – a tím pádem se mnohdy tato účinnost opravdu snižuje.

Nabízí se otázka, zda pacienta uzdravují více prášky, nebo spíše „nemocniční rituály“.

Takové symbolické prvky tvoří nezanedbatelnou stránku západní medicíny a občas je obtížné rozlišitelné, co přesně způsobuje účinnost léčby – co zajišťují prášky a co tento symbolický rámec. Tím nechci říct, že léky nefungují chemicky, nicméně to, jak se s nimi tělo vypořádá, tvoří nemalou část léčení. Tělo se s nimi umí vypořádat různými způsoby a právě rituální jednání jej dokáže naladit tak, aby například léčení pilulkou přijalo lépe, než kdyby v příslušném modu naladěno nebylo. Ve srovnání s jinými aspekty sociálního života má lékařský svět svou symbolickou dimenzi stále ještě neuvěřitelně silnou. Zároveň je trochu smutné, že to funguje víceméně nevědomě. Lékaři udržují staré formy, ale neumí s nimi systematicky pracovat. Vždycky jsem měl pocit, že s lékařskými fakultami by měli spolupracovat religionisté a zcitlivovat budoucí mediky vůči symbolickým aspektům jejich práce. Je škoda, že se to neděje.

Existuje nějaké oblast západní medicíny, v níž se symbolické jednání přece jen používá cíleně?

Symbolické jednání se částečně používá ve sféře zdravotních klaunů. Budu s nimi mít za čtrnáct dní workshop. Na něm jim budu vysvětlovat, v čem spočívá účinnost rituálního léčení, a rád bych se od nich dozvěděl jejich zkušenosti. Zdravotní klauni jsou jedni z mála, kteří v nemocnici jednají přiznaně symbolickým způsobem. Nehrají si na to, že by měli léčit klasicky, pouze rozehrávají symbolické hry. Zdůvo-

dňuje se to tím, že se dětem zlepšuje nálada, a nepřipisují se tomu léčebné účinky. Nicméně si myslím, že takový přístup skýtá větší potenciál, než by se mohlo zdát. Schopnost symbolického jednání navodí v dětských pacientech typ postoje, který se může pozitivně promítat i do léčby samotné.

Rituální workshop pro zdravotní klauny si představuji jako scénu od Jodorowského.

Já se vlastně s fenoménem zdravotních klaunů poprvé setkal v jednom článku o rituálním léčení. Ten popisoval, jak v newyorské nemocnici používají místní zdravotní klauni určité postupy šamanistické léčby. Například klasický postup šamanů, při němž se nemoc lokalizuje v určitém předmětu, který domněle koluje tělem pacienta. Cílem rituálu je tento předmět z těla odstranit. Šaman pacienta nařezává a snaží se předmět s krví vysát. Kolem nich stojí celá komunita, všichni pacientovi nějak fandí a vyřikávají si s ním různé konflikty, které s ním kdy měli. V jisté fázi se šamanovi konečně podaří vysát předmět, který tam samozřejmě podstrčil, je to třeba nějaký brouk, a nakonec jej triumfálně ukáže. Tím symbolicky zrealizuje proces, který si samotný pacient přeje – aby se nemoc vypudila z těla ven. Symbolické provedení mnohdy způsobí, že se organismus skutečně zmobilizuje a takový proces sám uskuteční.

Jak taková seance vypadá u zdravotních klaunů?

Ve zmíněném článku autor analyzuje, že přesně toto klauni někdy provádějí, ale v příslušném klaunském modu. Například z těla dítěte začnou „vytahovat“ nemoc v podobě nějakého šátku. Vytahují ho a on je nečekaně dlouhý – dva metry, čtyři metry, a klauni s ním zápasí, zamotávají se do něj, bojují s ním jako s nějakým hadem. Snaží se jej dostat z těla dítěte. Dělají to samozřejmě proto, aby dítě pobavili, ale zároveň opakují zmíněný symbolický vzorec, který se v šamanistických kulturách realizuje naprosto seriózně. Ovšem takové postupy zabírají v naší společnosti pouze u dětí. U dospělých už to neumíme. Dětem je totiž mnohem snazší zpřítomnit symbolický svět, který jsou schopny brát vážně. Díky tomu je posléze možné s ním rituálně pracovat a možná s jeho pomocí také účinněji léčit.

Ptal se Lukáš Senft

Na fotografii Radek Chlup před pomníkem Jana Palacha od Johna Hejduka

JAN LOPATKA

1940-1993

REFLEXE + VZPOMÍNKY + FOTOGRAFIE + DOKUMENTY

Blažek / Bondy / Brabec / Doležal / Fischl / Goetzová-Stankiewicz / Gruntorád
Gruša / Haraldsson / Havel / Hejda / Churaň / Jančařík / Jirous / Kosák / Kotyk
Krumphanzl / Langerová / Mandler / Marks / Matoušek / Nedvěd / Petříček
Plíšková / Pokorná / Pokorný / Pospíšil / Richterová / Směščíková / Stankovič
Stankovičová / Stiborová / Svejkovský / Špirit / Štindl / Šulc / Tuckerová
Urbánek / Vaculík / Vajchr / Vodrážka / Vohryzek / Vrabcová / Wilson

Žádejte u dobrých knihkupců nebo za ještě příznivější cenu na www.revolvervue.cz.